

Natuur, Cultuur en het Gilgamesj Epos

Gastcollege oude literatuur
24 april 2026 (09:15-10:00)

Erwin Dijkstra Universiteit
Leiden

1

Wat gaan we doen?

- Huishoudelijke mededelingen
- Belang? Oude wereldbeelden achterhalen
- Natuur en cultuur in Mesopotamië
- Relevante narratieven over Gilgamesj
- De ambigue natuur in Gilgamesj' avonturen
 1. Enkidu als 'wilde' of 'harige' man
 2. Het cederwoud als een ambigue plek
 - A. Een overgangsgebied: alledaagse werkelijkheid ontmoet de bovennatuur
 - B. Plek van overvloed: hulpbronnen als hout
 - C. De dood van Hūwawa: ordelijk of gruwelijk?
- Conclusie en vragen

2

Huishoudelijke mededelingen

- **Techniciteiten:** Zorg dat je Zoom niet op *full screen* hebt staan, want dan kan een deel van de Powerpointpresentatie wegvallen
- **Meeschrijven:** Meeschrijven bij een hoorcollege is goed voor je concentratie. Maar schrijf vooral niet de Powerpointpresentatie over; die zal achteraf beschikbaar worden gesteld
- **Docent:** Erwin Dijkstra (promovendus)
Vragen? e.dijkstra@hum.leidenuniv.nl

3

Huishoudelijke mededelingen

- **Geografie van oude Nabije Oosten:** voor zover relevant vandaag

Legenda:

1. Middellandse Zee
2. Libanon-gebergte
3. Mesopotamië
4. Zagros-gebergte

4

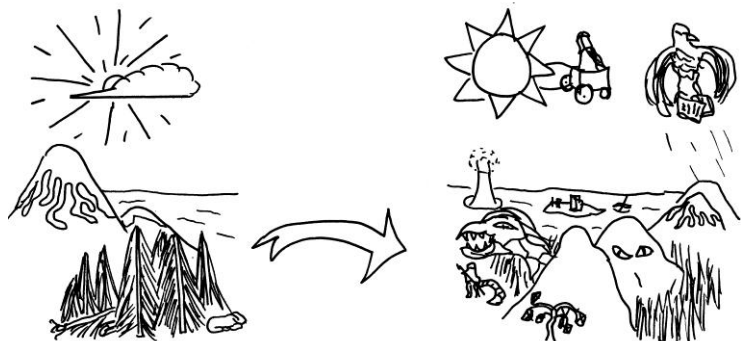
Belang? Oude wereldbeelden achterhalen

- Lastig onderzoeken hoe mensen in de oudheid de wereld zagen...
- Bekendste begrip: **kosmologie**. Het ruimtelijk-temporele beeld dat we in veel cultuuruitingen, zoals religies en mythen, vinden
- Zulke wereldbeelden zijn niet persé coherent of systematisch! Ook worden ze niet altijd algemeen onderschreven door iedereen
- Belang van **bronnenkritiek**: Oude teksten vaak geschreven door personen uit een beperkt aantal milieus voor een specifiek publiek

5

Natuur en cultuur in Mesopotamië

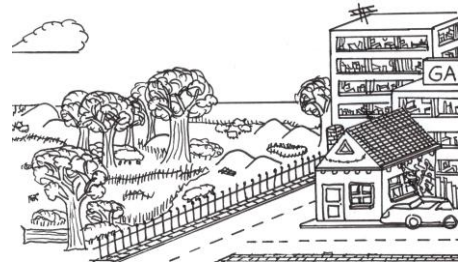
- Geografie uit de oudheid vaak geconstrueerd als kern en periferie
- Belangrijk onderscheid bij perifere gebieden, zoals de wildernis
 - Volledig fictieve landschappen
 - Landschappen die bestonden, maar dan met fictieve elementen
- Discussie over rol contact toentertijd

6

Natuur en cultuur in Mesopotamië

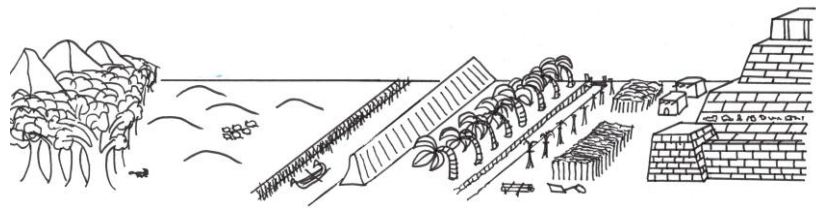
- Ons begrip van de rol van diverse ruimten in de oudheid, zoals de bewoonde wereld en de natuur, bijvoorbeeld de wildernis, hangt o.a. af van de ontwikkeling van onze hedendaagse ideeën
- Als een strikte scheiding tussen natuur en cultuur aangenomen wordt als vanzelfsprekend, dan zal men daar ook naar op zoek gaan in onze overgeleverde bronnen
- Maar wat als die bronnen, zoals het Gilgamesj Epos, daar niet bij passen?

7

Natuur en cultuur in Mesopotamië

- Oudere wetenschap legde (genuanceerde) nadruk op dichotomie natuur & cultuur en chaos & orde in de literatuur uit de oudheid
- Niet zonder aanleiding: Degenen die in de Mesopotamische steden woonden, definieerden de bewoonde wereld en de sociale orde daarin vaak in contrast met de wildernis en de chaos aldaar
- Maar men zag toen juist ook positieve kanten van natuur!

8

Natuur en cultuur in Mesopotamië

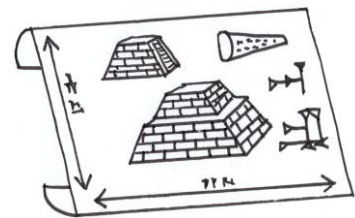
- Interdisciplinaire wisselwerking
- Filosofen stellen de aannames achter de dichotomieën waar we eertijds op zoek naar waren in de oudheid ter discussie
- Degene die andere tijdvakken en plaatsen bestuderen stellen dezelfde vragen en komen soms tot breed inzetbare methodologieën
- Ook in 2026 nog geen consensus!

9

Natuur en cultuur in Mesopotamië

- Huidige opvattingen gaan meer richting een **ambigue idee** in het oude Mesopotamië van de natuur en in het bijzonder de wildernis.
- Het was er gevaarlijk, maar ook mooi. Er waren zowel demonen als kostbare hulpbronnen te vinden. Er was nog oer-energie en je had gemakkelijker contact met de goden
- Het vormde namelijk een **gebied van overgang** (Eng: *Liminality*)
- **Nuance:** deze perceptie van de natuur hoeft de maatschappelijke behandeling ervan niet persé één op één te weerspiegelen

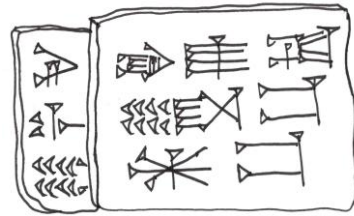

10

Relevante narratieven over Gilgamesj

- **Soemerische bronnen:**

- Bilgames en H̄uwawa (versie A)
- Bilgames en H̄uwawa (versie B)
- Bilgames en de onderwereld

- **Akkadische bronnen:**

- Oud-Babylonische fragmenten Gilgamesj Epos: OB-versie
- Standaard-Babylonische Gilgamesj Epos: SB-versie
- Sultantepe-fragment (antiek H̄uzirina)

- Genre: Heroïsche legenden. Nuttig om wereldbeelden te achterhalen

11

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

1. Enkidu als 'wilde' man

- Mensen die in de wildernis leefden worden in onze literaire bronnen gezien als buitenstaanders zonder cultuur, Enkidu ook
- Weerspiegelt wellicht verhouding tussen steden en pastoralisten. En meer algemeen: 'wij' en de Ander buiten/vóór de 'beschaving'
- De '**wilde' man** in de wildernis heeft een dubbele rol: a. meester van de dieren; b. weet dingen over de onbekende natuur

12

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

1. Enkidu als 'wilde' man

- Enkidu als 'wilde' of 'harige' man, lijkt innovatie van de **OB-versie**
- **Sultantepe-fragment:** Enkidu in de wildernis opgevoed door zijn moeder, een gazelle (*ṣabītu*) en zijn vader, een ezel (*akānu*)
- **SB-versie:** staat expliciet aan de kant van de dieren en voorkomt dat de jagers de wildernis onder culturele orde brengen
- **OB- en SB-versie:** Wordt cultuur binnengebracht door een vrouw
 - In het Cornell-fragment van de OB-versie geeft de vrouw twee redenen
- **OB- en SB-versie:** Heeft informatie over de natuur voor Gilgamesj
- Interessant: Al rouwend zwerft Gilgamesj door de wildernis als een soort wilde man en een vrouw, Siduri, wijst hem op de uitweg

13

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

1. Enkidu als 'wilde' man

Wat de status Enkidu als 'wilde' man betekent, is ambigue:

- Bedreiging van de culturele orde door dieren te helpen
- Maar Enkidu is ook ter wereld gekomen als een herinnering aan de creatie van de mens en diens kennismaking met cultuur
- Het is juist de 'wilde' man die terughoudend is om de expeditie naar het cederwoud te ondernemen, Gilgamesh oogt wilder!
- **OB-fragment (Schøyen):** Enkidu staat meer in contact met de bovennatuur en kan daarom Gilgamesj' dromen interpreteren

14

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

2. Het cederwoud als ambigue plek

A. Het cederwoud als overgangsgebied waar de alledaagse werkelijkheid de bovennatuur ontmoet

- Het cederwoud is een gevaarlijke plek, ver van de bewoonde wereld. Gilgamesj en Enkidu nemen risico's en moeten zelf putten slaan e.d.
- Maar dit woud staat onder bescherming van de god Šamaš en kan dus niet louter kwaad zijn
- In het het bos zijn nog fragmenten van de oer-energie van de schepping
- De woonplaatsen van de goden zijn er gevestigd
- Men kan er de goden contacteren en een *rite de passage* ondergaan

15

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

2. Het cederwoud als ambigue plek

A. Het cederwoud als overgangsgebied waar de alledaagse werkelijkheid de bovennatuur ontmoet

Enkele minder bekende voorbeelden:

- **SB-versie** en **OB-fragment Schøyen**: Profetische dromen, o.a. van de god Šamaš, en het bouwen van een ritueel *zaqīqu*-huis
- **SB-versie**: Gilgamesj en Enkidu bewonderen woonplaatsen goden
- **Bilgames en Hūwawa A**: Cederwoud legitiem domein van haar inwoners, die beschermd worden en begunstigd door de goden

16

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

2. Het cederwoud als ambigue plek

B. Het bos als een plek van overvloed naast gevaarlijk obstakel

- In alle relevante bronnen gaat Gilgamesj naar het cederwoud om daar de kostbare hulpbronnen te vinden, zoals hardhout – draagt bij aan roem
- In recent gepubliceerd fragment van de **SB-versie** wordt bos omschreven als letterlijk krioelend van het leven en druipend van de overvloed
- Op zijn zwerftochten vindt Gilgamesh de 'bomen van de goden' (**SB-versie**: *iššī ša ilī*), kosmische bomen die behangen zijn met juwelen
- **Bilgames en de onderwereld**: Tekst begint met een sprookje over een wilg die is aangespoeld en het nut van de boom voor mensen en goden

17

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

2. Het cederwoud als ambigue plek

T1447 column 1, (selectie):

'8 *[ina pa-an ma]-ti-im-ma^{gš} erēnu na-ši h̄j-šib-šu*
[op het aangezicht van het l]and, etaleerde de
cederboom diens overvloed

'9 *[ta-a-bu] šil-la-šu ma-lī ri-ša₂-a-lī*
[weldadig] was diens schaduw, vol van genot

'15 *[i-hy]l-ma h̄j-lu kima z̄unni i-za-an-[nun]*
hars [stroomde] eruit, druppelend zoals de regen

'17 *[i-na ku]l-lat^{gš} qišti iš-šu-lru^l i-ša-an-bur*
[Doorheen] het hele bos begon een vogel te zingen

'18 [... l̄]-tap-pa-la i-[h̄ab-b]u-bu ri-g-[mu]
[...] antwoorden elkaar, het geluid was een constant lawaai

'21 *[i-dam-m]u-um ur-ša₂-nu sukanninur^{mšēn} i-tap-pal*
Een houtduif klaagde, een zomertortel riep als antwoord

'22 [...] *raq-raq-qu i-raš^{gš} qištu*
[Bij de kreet van] de ooievaar, juicht het bos

'24 *[pa-ga-l]i l̄i^š-tam-ma-ra mi-ra-nu pa-gi-i l̄i-lab-bu*
[Apenmoeders] zingen hardop, een jong aapje schreeuwt,

'26 *u₄-mi-l̄sam^l-ma ur-ta-ša-nu ina pa-l̄nī^d h̄yum-ba-ba*
dagelijks gooien ze een ritme eruit in de aanwezigheid van
Humbaba.

18

De ambivalente natuur in Gilgamesj' avonturen

2. Het cederwoud als ambigue plek

- C. **Ħuwawa** is een ambigue personage, niet alleen een vijand
- In alle bronnen wordt hij omschreven als persoon, hij is een *Mischwesen*
 - **Bilgames en Ħuwawa (versie A & B):** Ħuwawa handelt met Gilgamesj over luxes die hij moet ontberen. (Laat toch ook verschil cultuur/natuur zien!)
 - **Bilgames en Ħuwawa (versie A & B):** Misleiding Ħuwawa in plaats van een (onmiddellijk) gevecht, bepaald niet een monsterlijke insteek
 - **OB-fragment (Schøyen) & SB-versie:** In één van zijn dromen onderweg naar het cederwoud redt Ħuwawa Gilgamesh vanonder een berg
 - **SB-versie:** Na de dood van Ħuwawa worden ook zijn 7 zonen afgeslacht, is dit de orde die vanuit de cultuur naar de chaos/natuur wordt gebracht?

19

Conclusie en vragen

- De rol van de natuur in het Gilgamesj Epos onderzoeken, kan ons helpen om de **wereldbeelden** van de oudheid in kaart te brengen
- Daarom is het dus érg interessant dat de rol van de natuur in het algemeen en die van de wildernis in het bijzonder zo **ambigue** is
- Daarbij blijft, zoals gezegd, **bronnenkritiek** belangrijk. Juist in oude verhalen - inclusief heroïsche legenden zoals het Gilgamesj Epos - wordt regelmatig een wereldbeeld gecreëerd dat nooit bestaan heeft. Maar dat in het leven is geroepen om toenmalige machtsstructuren, geweld en onderdrukking te rechtvaardigen

20

Dank voor jullie aandacht!

Zeer (zéér!) beknopte bibliografie:

- Dalley, Stephanie (2017), "The Natural World in Ancient Mesopotamian Literature", in: John Parham & Louise Westling (red.), *A Global History of Literature and the Environment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), p. 21-36.
- Feldt, Laura (2012), "Wilderness in Mythology and Religion", in: Laura Feldt (red.), *Wilderness in Mythology and Religion: Approaching Religious Spatialities, Cosmologies and Ideas of Wild nature* (Boston: Walter de Gruyter, 2012), p. 1-23.
- Feldt, Laura (2016), "Religion, Nature, and Ambiguous Space in Ancient Mesopotamia: The Mountain Wilderness in Old Babylonian Religious Narratives", *NUMEN* 2016, 63 (4), p. 347-382.
- George, Andrew (2003), *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts. Vol. 1* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2003).
- George, Andrew (2018), "Enkidu and the Harlot: Another Fragment of Old Babylonian Gilgameš." *Zeitschrift Für Assyriologie Und Vorderasiatische Archäologie* 2018, 108 (1), p. 10-21.
- Konstantopoulos, Gina (2021), "Gods in the Margins: Religion, Kingship, and the Fictionalized Frontier", in: Gina Konstantopoulos & Shana Zaia (eds.), *As Above, So Below: Religion and Geography* (University Park: Eisenbrauns, 2021), p. 3-27.
- Moblely, Gregory (1997), "The Wild Man in the Bible and the Ancient Near East", *Journal of Biblical Literature* 1997, 2 (1), p. 217-233.
- Perdibon, Anna (2019), *Mountains and Trees, Rivers and Springs: Animistic Beliefs and Practices in ancient Mesopotamian Religion* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019).
- Al-Rawi, Farouk & Andrew George (2014), "Back to the Cedar Forest: The Beginning and End of Tablet V of the Standard Babylonian Epic of Gilgameš.", *Journal of Cuneiform Studies* 2014, 66 (1), p. 69-90.
- Rochberg, Francesca (2016), *Before Nature: Cuneiform Knowledge and the History of Science* (Chicago: University of Chicago Press, 2016).
- Stewart, Jon (2026), "Gilgameš and the Struggle with Nature: A Study in the Spirit of Environmental Philosophy", in: Nassim Bravo et al (red.), *Myth and Religion: The Cultural and Philosophical Significance of the Hero* (Leiden: Brill, 2026), p. 281-297.
- Woods, Cristopher (2009), "At the Edge of the World: Cosmological Conceptions of the Eastern Horizon in Mesopotamia", *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 2009, 9 (2), p. 183-239.

Verantwoording gebruikte afbeeldingen

- Dia 1: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cedars_of_God_\(Lebanon_cedar_forests\).Lebanon.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cedars_of_God_(Lebanon_cedar_forests).Lebanon.jpg), Libanees cederwoud (Licentie via [CC BY-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/))
- Dia's 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10 & 11: getekend door Erwin Dijkstra © 2024-2026

Vragen? Mail: e.dijkstra@hum.leidenuniv.nl